

11. Արտօնությա, մութլցս այն ժամն է՝ որ
արեգակը ուղղում է մտնել:

12. Արդիու եթերական, զիշերուայ վեր-
ջալոյսի ժամն է:

Գիշերուայ, ժամն անուանենք:

1 Խստաբակ, խաւար այն ժամն է՝ որ
սկսում է զիշերուայ խաւարն:

2. Եղջանուղջ, մթութիւն կամ այն
ժամանակն է՝ որ խաւարը սկսում է իշխել
երկրի վերայ:

3. Մեռյշեալ, կամ ամենաթանձր խա-
ւարի ժամ:

4. Շառաւությա, գոլորշապատ կամ յօ-
ղերի անկման ժամը:

5. Գամանությա, սննդական կամ այն ժամն
է՝ որց մէջ բօյսերն առնում են ուժ և
աճումն:

6. Բասան, ... բաւական, հիւթալից այն
ժամն է՝ որ տունկերն ծանրաբեռնուած են
բնութիւնից կամ թէ բնական հիւթից:

7. Օժափանցյշեալ, այն ժամն է՝ որ յօղն
կամ թէ զիշերուայ գոլորշեքն թափան-
ցում են գետնի վերայ:

8. Աչլակ, այս բաւաննշանակում է կըսկ-
նող կոմ թրջող, նշանակում է այն ժամն՝
ուր երկիրը ծանրաբեռնուած է պարա-
տութիւնով զիշերուայ յօղիներդործու-
թեամբ:

9. Լուսական, այս առաւօտուայ ա-
ռաջին վերջալոյսի ժամն է:

10. Սուսական:

11. Լուսական, այն ժամն է՝ որ արե-
գակի լոյսն սկսում է փայլել:

12. Փայլաժոռ, այս բառն էնա և Պեր-
քիւր մոլորակի անունն:

ԹԱՐԳԱԿԱՆ ՈՐ. ՍՈՅԱԿ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆՑ.

ԵՍՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽԸՆԸԿԻՐՔ.

ԹԱԳԱԿՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԱՏԻՆԱՑԻՈՑ ՅԵՐՈՒՍԱՂԵՄ:

ԳԼ. Ա.

Յաղագու Առաջապահեան.

Երկուտասաներորդ դարու նկարագրութիւնը ընծա-
յում է մեզ մի եղական խառնուրդ հոգեւորական
զգացողութեանց եւ զինուորական եռանդեան, որ
մենց Երբոպական ավինքը դէպ ի յամդուցն ծնունար-
կութիւն, մոռացոյց նոցա աշխարհի բոլոր բերկրու-
թիւնքը, ու ներշնչեց ի նոսս հոգի անվտանգ խիզա-
խել մահը: Այդ դարու հիանալի երեւոյթը Ասպեսու-
թիւնն կամ թէ այն միաբանութիւնն էր, որ ունէր
իւր նպատակ տկարութեան եւ Եկեղեցւոյ պաշտպա-
նութիւնն: Սոյն սրանչելի միաբանութիւնս, որ զեց
Երկուտասաներորդ դարու վերայ մի փայուն ճառա-
գայթ, զրեթէ զը հարկադրէ: զմեզ ներդամիտ գտա-
նուիլ դէպ այդ դարուայ բարբարոսութիւնը: Միշին
դարում բրիտոնէական սղորմածութիւնը, հոգոյց
վեհութիւնը, բնութեան ազնուութիւնը, բարեկամու-
թիւնը, սէրը եւ զութը չունեցան երեք հանդիյն այդ
դարու կատարեալ կերպարանք: Մի մշմարիտ ասպե-
տի պարտաւորութիւնը սոքա էին, — պաշտպանել ըգ-
կանայս եւ զմանկտիս, որպէս եւ լրեալ կղերը, պատ-
ժել անարդարութիւնն ու մնշել հարստա արութիւնը,
զոհել բարեկամաց իւր կիսանքը, հեղուկ իւր արիւնը
ի փառս Ռասուծոյ, ի կիր արկանել բոլոր առաքի-
նութիւնքը առանց որ եւ իցէ վարձատրութիւն պա-
հանջիլոյ, ու չնայելով տոհմականութեան՝ կուրօքն
հնագանդիլ զիսաւորի հրամանաց եւ ի զուլս ամենե-
ցուն՝ յարգել պատիւը:

Այս միաբանութեան ծագումն սրօղուած է ընդ
մթին փարադուրիւ: Ասպետական կարգը ծնունդ առաւ
հարպային Գաղղիայում, Գերմանական ազանց Բուր-
գոնեան ամենահանդարտ բնակչաց զաւառաց մէջ,
ընդ որս մասնակից եղնն Ֆրանկները ի խաչակրու-
թեան, սակայն ասպետութիւնն յԵւրոպա տարածողը
եղին Խաչակիրը: Ոմանք ի հեղինակաց կարծիս ունին՝

թէ հին Ժէրմէն աղջի բնաւորութիւնիցն է ծագում առել, որոց մէջ եղած եղայրակցական շղթաները մահը միայն կարող էր խորտակել *): Այլք կը համարին որ քրիստոնէութեան ազգած զօրեղ իշխանութիւնն թեւտոննեան ազգանց հոգուց վերայ, ու այդ կրթոնի միաւորութիւնն նոցա բնութեանց հետ, պատճառ եղն ասպետական կարգի ծագման: Այս կարծիքս հանրական է, ոչ մի պատմական իրականութիւն չէ հաստատում զայն **): Բաց ի ամանէ, դոյն հեղինակը չին բացայացում թէ, որպէս հինգ դարք անցան, առանց դորա արդասիքը ներդրծելոյ: Լաւ եւս ունիմ ասել, որ ասպետութիւնն կարէ համարուիլ դուստր կրօնի, պատճառ որ, ընդ նա միաւորեալ էր սակայն ասպետական կարգի երեւման դարում կրօնը այնքան ապականուած էր, որ չենք կարօղ յուսալ ի նմանէ մի դրյանպիսի բաղցը պատող, թէպէտեւ աններքելի ճշմարտութիւն է, որ ասպետութիւնն յայտնուած էր միայն լատինադաւան ազգաց մէջ, ի Սպանիա, յ՛նգղիա, ի Գաղղիա, յԻտալիա, ի Ըկանդինապիսա, ի Գերմանիա, ի Լեհաստան, ի Հունակարիա: Արեւելեան Հեղինական կայսրութիւնը եւ Ռուսիա գուրէ էին այդ կարգից: կը տեսանեմք, որ ասպետը ի զանազան քաղաք՝ յորս ցրուեալ էին եւ ունէին մի եւ նոյն ձեւը. ապս առ իմէ: կը նկրտիմք ընդունայնաբար իմանալ թէ՝ որ հղանակաւ նոցա համամիաբանութիւնն յարակայել էր այն զանազան սեռից մէջ, որք ունէին տարբեր լեզու եւ տարբեր բնութիւն ի միմեանց:

Ասպետութեան ցանկացողը համաժայն կարդին պիտի լինէր տոհմիկ դէմ երեք ծննդիւամբ (պորտով). Նա իւր կրթութիւնը պիտոյ էր ընդունած մինէր ոչ թէ

(*) Թեւտոնական աղինք, որը հիմն ի վեր տապալիցին Արեւմտեան Հռոմէական կայսրութիւնը, հաստատած էին ի մէջ իւրեանց մի տեսակ եղայրակցութեան կարգ, այս միք լոլով քաջ երիտասարդը համախմբուելով կընտրէին իւրեանց եղայրակցութեան զուխ մի տոհմիկ եւ բանիքուն անձ. իւրեանց կեանը անգամ կը նուիրէին այդ հղայրակցութեան փառաց ու աղանձութեան. այնպիս միաբանութիւնը ասպետական կարդին մօն լինելով, մի քանի մատենավիքը կարծեցն թէ ասպետութիւնն այդ եղայրակցութեանց է ծագել:

Ն. Թարգ.

(**) Այս պայմանաւ որ Գերմանական ազգաց մէջ տիրած երկու սովորութիւնը չը համարուին, որպէս պատճառը ասպետութեան ծագման. այդ երկուուր էին — միաւորեալ զինուորական ծառայութիւնն, որպէս յարմար միայն աղնուականութեան, ու հանդիսաբար պատճանաւաց դինուոր պասկիւը:

ի տան հայրական, այլ ի տար տեղի մի սեպուհույ կամ պեսի հոգացողութեան եւ տան ներբոյ, ուրանօր պարտ էր նմա մասուցանել այն տան տեարց եւ ափկնեայց մանկաւիկի պաշտօն: Այս պաշտօնս յանկ առնելէն զինի ի հասակի չորեքասան ամաց, նորատի աղնուականը կը դասուէր ի գասս ախոռապետաց, վասն այդք առթի տեղիք կունենար մի կրօնական արարողութիւն. ի Գերմանիա կը յաւելցնէին եւ մի ապտակ *), որ էր նշան վերջին նախատանաց, զոր պատիւը կը պատուիրէր յանձն առնուր: Ոխտուակեաց բաժանուած էին յայլ եւ այլ մասունս նայեցեալ խրեանց ըստանձննալ պաշտօնից, զոր օրինակ անձնական, սեննելի, ախոռի ասպետը: Իշխանաց եւ հզօր տեարց ուստերքը աղատ էին վերջին ծառայութիւնից:

Ոխտուակեաց ասպետութեան կարգի հասանիլը կը լինէր ծովիւր, աստուածանանոյ արարողութեամբ, հսկմամբ եւ այն: Նուիրեալ (candidat) կընդունէր ասպետական աստիճանը արդայի եւ կամ մի ասպետի ծեռամբ, որ տալով նմա ուկնզօծ զինանշան, կը կասէր իւր ծեռամբ նորա գոտին եւ նուրը: Յաւարտ գործոյն տալով նմա մի ապտակ կամ հարկանելով երիցս իւր պատենամերկ սրով նորա ուսին, կը նոչակէր ասպետ՝ երգմնեցուցանելով ընդ նմին յարածամ պայրարել ընդդէմ անարդանաց ճշմարտութեան, վրէժինդիր լինել հաւատոյ եւ նորա պաշտօնէից, այրեաց եւ որբեւայրեաց ու ընդհանրապէս կանաց: այլ եւ մշտապէս գուպարել անհաւատից հետ:

Ասպետաց կտային սոյն մականունք — Sirę, Skr, tessire, Skr իմ եւ Մօն սկյուկոր. իսկ նոցա կանանց Տիկին. քանզի ոչ — ասպետ ազնուականաց կանայք Օրիորդ մականունն կըկրէին: Ասպետը կը կոչուէին ի իւրահմանս արրայի. այդ էր մի այնպիսի պատիւ, զոր արբապաղունք անգամ չին վայելել եթէ չին ասպետը: Այլ եւ ունէին բաղում արտօնութիւնը եւ իրաւասութիւնը, զորօրինակ՝ նոցա Թոյլատրած էր տնկել իւրեանց տանեաց վերայ ուայ:

(*) Անօգու տ ջիշէ յիշեցնել աստ, որ ի Հայաստանի տեղիս ինչ նոյնպէս սոյն արտօնութիւնս կը կատարուի. կրօնական հանգէսը վերցանալէն զինի, արծնստաւորց կամ հեամբեարց պարազունը մօսինաւով աշակերտին մի ուժդին ապոտակով կասակէ զնա ուստայց ասկայն անդիտանամբ թէ աստ նոյնպէս նշան է վերջին նախատանաց:

Ն. Թարգ.

Բայց որպիսի ընդդիմակաց պատկերը կը ներկայացնեն մեզ Հին եւ Միջին դարք մարգկային երկու սեռից մէջ, իգական սեռը դադարեց ներկայանալ առական սեռի առաջեւ որպէս ստրուկ նորա. այրը յայնժամ միայն կը յաղթանակէր, երբ կինը հետազօտէր զնու: Նախնիք անծանօթ էին արդի բորբոքեալ սիրոյն, զոր կը ծագէ ոչ որբան ֆիգիբական ցանկութիւնից, որբան սրտի համակրութիւնից: Այս զգացմունքը ոչ երբէք այնքան իրականացաւ՝ որնպէս ասպետութեան ժամանակ, քանզի մարդասկրութիւնը, քաջութիւնը եւ Աստուածանանոյ գործը կորոշէին այդ կարգը: Մի ճշմարիտ ասպետ, զոնէ այն ազանց մէջ, որք լատինականից սերեալ լեզուօր կը խօսէին, պիտի ունենար համեմատ իւր կարծեաց մի կին, եւ երկու տարբեր սեռից իւրաքանչյուրի ծգումն կընդունէր մի բանաստեղծական եւ առասպեկտական նըկարագրութիւն: Մի ասպետ երկար եւ ծիգ ժամանակ ընդդիմանալով իւր հրաբորքը կրից, պիտի փորձէր իւր պաշտածի հաւատարմութիւնը, ծգելով նորան դանազան վտանգաւոր արկածից մէջ. այն ժամանակ կարժանանար նորա սիրոյն, երբ նա յադթանակաւ դուրս դար այն արկածներից. բայց նախ քան որ ըստանայ կնոշից հաւանութիւն, պարտ էր նմա միշտ ի սրբար եկանել այն անձնն զէմ, որ իւր սիրունոյ ամենագեղեցիկ լինելը չէր խոստովանում: Որ եւ իցէ դիմուածում նա սատար ունէր իւրեան իւր պաշտեմին. եթէ լինէր ի վտանգի, կարտարերէր իւր սիրունոյ մի քանի խօսքը, որով նոր գօրութեամբ կը խրախուսէր. եթէ մտանէր ի գուպար, կինը յորդորակ կը կարդար նորա քաջութեան եւ եռանդին ու կտար նորան մի յիշատակ, որ միշտ իւր վերայ կը կրէր եւ ային:

Ասպետութիւնն դադարեց, գալիք լուսաւորեալ գարուց յարմար չէր. սակայն մի կարծէք, որ միանգամայն շիշաւ նորա ազդեցութիւնն. քաջ ասպետի տիպը պատկերացած էր այն ազնուականի մէջ, որ Վեշտասաներորդ եւ Եօմտասաներորդ դարուց քադարական ընկերութիւնը կը յայտնէր, որոց վկայ են հանդիսանում մեզ այն ժամանակուայ ազնուականութեան ապացուցութեան մասին պատույ զգացումն, կրօնի ծայրայեղ ջերմեւանդութիւնը, ծննդական զոռուղութիւնը, անկախութեան խորհուրդը, եւ պատերազմական եռանդը: Սակայն, որպէս յայտնի է բանակը որ-

եարց, նկարագրութեանամի մասն եղծուեց Ութեւտաներորդ զարում, պատճառ՝ որ վաղուց յոզդողութիւնը, անկրօն խորհուրդը, վարկապարազի կրթութիւնը բաղմիցս փոխեցին պատիւը ի գիւրադրգութիւն, ազնուութիւնը ի հագարտութիւն եւ զեղեցիկ բարքը ի ցոփութիւն: Ճշմարիտ ազնուութիւնն շրջապատեալ առաքինութեամբը կազմէ հանապազ պատույ զգացումն:

ԶՅԱԿԵՐՊԱՐԱԳԻՆԻՒՆ:

Ի Գաղղիա ասպետութիւնը ամուսնացած էր ընդ զինախաղութեան, որոյ ծաղումն կը նշանակն 4066 ամի եւ ննարումն կը տան այդ միջոցի Գաղղիացի ասպետ Ֆէօֆրուս Պրէուլին. բայց որովհետեւ յառաջընթաց զինախաղութեանց գոյութիւնն ապացուցուած է կը կարծուի, որ Պրէուլի միայն ի լոյս ածեց օրէնք վասն այդ գուպարաց եւ կամ նոր կանոնք մոցրեց ի խաղս, այս միայն ճշգրիտ է որ այս խաղս Գաղղիական է: Կապէթեան Թագաւորաց պալատից անցաւ յԵւրոպիա եւ յՈւրեւելս անգամ: Զինախաղութիւնը կը լինէին ընդհանրապէս տօնից առթիւ. առաջուց կը ծանուցանէին, եւ ահա կանապարէին ի տար տեղեաց հոյլ հոյլ մարդիկը, որք զեցեալ ծաղկէնկար եւ երիխոներանդ կերպասք, զրահաւորեալ յոտից մինչ ցգուին, զրահաւորեալ պողպատեայ, ուսկեայ եւ արծաթեայ մարտական զգեստիւր, փառանեղութեամբ եւ շրով կը մտանէին ի քաղաքն եւ կը գնային ի գուպար. նոյան նժոյզը անգամ ծածկուած էին Թանկապին կերպասեօթ: Զինախաղութեանց մէջ կընդունէին միայն անարատ ազնուականը. զան այդորիկ մէն մի ցանկացօղ պիտի ներկայանար դատաւորի առաջև. չորս օր առաջ իւր վկայութիւնը ի հանդէս ածելու. ազնուական օրինաց դէմ մեղանչօղը կը մերժուէր այն հանդիսից: Գուպարաց դաշտը փակուած էր պատուարօք, որոց ետեւէն կը նստէին հանդիսականը. տիկնայր եւ տոնմիկը կերանէին ի պատշգամբ: Մարտականը կը մտանէին յասպարէդ շրեղութեամբ, մի պատզամառը կը ծանուցանէր նոցա անուանքն. կային եւ այնպիսիք՝ որք յայտնելով դատաւորին իւրեանց ով լինելը՝ խաղից մէջ անծանօթի դիմակ կը կրէին:

Առաջին գուպարը նիդակախաղութիւնն էր. երկու ախոյեանք նիդակ ի ծեռին եւ երիխորը սանձարձակ

կելանէին յանդիման միմեանց, նկրտելով տապալել իւր հակառակորդը: Եթէ երկոքեան եւս հաստատ մնային, կը պատահէր շատ անգամ, որ նիզակը կը խորտակուէին իւրեանց զրահից վերայ: Բազմիցս հարուածոց ուժգնութիւնն կը տապալէր նոցա յերկիր կամ թէ ասպետը չը թողլով գանդանաւանդը եւ ասպատանը կը կործանուէր ի գետնի իւր երփարի հետ: Վէրը ասկաւագէպք էին, քանզի նիզակախաղը ծածկուած էին զրահիւր: Յաւարտ նեծելախաղաց մարտիկը կանչատուէին ի միմեանց ու ասպետաց յետոյ թոյլատրած էր ախոռապետաց կեղծել նոցա նիզակախաղութիւնը:

Գուպարայաղթ ասպետը կը վարձատրուէր մի գեղանի եւ տոնմիկ տիկնոջ ծեռամբ. մի ոսկէ շղթայ, մի կամարազօտի, մի ոսկեօգծ պասկ, մի թուր եւ կամ մի քանի ընտիր զէնք կը մնէր իւր պարզեւը. յաղթողը կը վայելէր նա եւ մի շնորհ համրուրել իւրեան պասկող տիկինը: Զինի զինախաղութեան կը հետևէր ինչոյքը: Տիկնայր մերկացնելով յաղթողին ի զինոց, կը հազցնէին նորան փառանեղ զզեստ եւ կը նատեցնէին առընթեր իւրեանց:

Այս խաղերս յարաժամ չէին լինում ուրախափց. մասնակից լինող ասպետը երբեմն զոհ էին անում կամ իւրեանց մի անդամը եւ կամ կեամբը: 448Հին Հենրիկոս Բ. ի Անդրլոյ արքայի որդին սպանուեց ի Բարեդի ի զինախաղութեան. 4475 ին Միջնի տան մի իշխան կորոյս կեամբը ի մենամարտութեամ: Մի ցաւակի արկած ի զինախաղութեան պատճառ եղեւ Հենրիկոս Բ. ի Գաղղիոյ Թագաւորի մահուան: Կը պատահէր յանախ, որ անձնական ովզ պատեհ առիթ վիտելով՝ զինախաղութիւնն մասնուան հանդիսի կը փոխանակէր: Մի միայն 4475 ին Սաքսոնւմ եղած մի զինախաղութեան մէջ սպանուեց անձնական ովից աղակաւ 46 ասպետ:

Տարիական եւ մասպարծութեան առասպեկտական ունաճարը յարփակի յայտ եղեւ ի զինախաղութեան. անդ տեսակնիլ էր յառաջանարտիկը, որը կեղծելով իւրեանց գերի այն ամիկնանց, որոց վերայ կը տարփային, կը մոտանէին յասպարէզ շղթայ ի վիզ: Եթէ զուպարի սաստկութեան մէջ մի ասպետ կորուսանէր իւր սիրուհոյ տուած առհաւատչեանց, կամապարէր սիրուհին մի երկրորդը տալ նորան: Ի Գաղղիա եղած մի զինախաղութեան մասին այնպէս կը զրեն. «Տիկ-

նայր այնպէս զրկուեցան իւրեանց զարդերից, որ մեծ մասի զգեստը երեւում էր առևնապարզ եւ անպահոյմ. կը ճեմէին նորա զիսախուր. նոցա որրակապ վարսերը սփուռուած էր ուսից վերայ եւ կիսազգեստունը չունէին թեզանիք, պատճառ՝ որ ամեներեան առնելով իւրեանց պանումանը, զարդարել էին նորօք ասպետաց մինչ անգամ լանջանցը, փեղոյրը, յոդիկը, ներբնակը, թեզանիք եւ այլն: Յանչափս շառագունեցան, յորմամ իւրեանց այդ վիճակում զտին. բայց քանի մեծ եղեւ իւրեանց զարմանը երր նըկատեցին, որ բնագը ենթարկուէր էին այդ ծիծաղաշարդ վիճակին: Ուրախ եւ զոհ սրտիւ բաժանելով ասպետաց իւրեանց զարդերը, չէին նկատնել իւրեանց մերկութիւնը»:

4474 ամի ի Բէօլէր եղած զինախաղութեան մէջ թուրուցի կոմար պարզեւեց գուպարայաղթ ասպետին մի անազին վաւմար, զոր եղելութեանս պատմիչը հարիւր հազար ովկի է հաշուում. ասպետը անսիջապէս բաժանեց այդ գումարդ միւս ասպետաց: Բէքթրան թէրօ տան երկու զոյդ եղինք լծելով հերկել տուաւ մի գաշո, ուր պիտի կատարուէր զինախաղութիւնն եւ անդ սերմանեց 50,000 կոտոր արծաթ: Գիլօմ Ցոյր Մարտէլ պատրաստեց մի հացիկրոյթ, որոյ բոլոր զանամունքը եփուել էին մամի հրով: Քամնոն Վընանս ի բերկրութիւն հանդիսականաց յարզացից մի նոր տեսակ երախան. այրել տուաւ երեսուն ընտիր գեղազար:

Ասպետական հոդին եղեւ մին յերեւելի պատճառաց խաչակրութեան, զոր այն ժամանակուաց նորանշան դիպուածոց մինն է:

Յետ ճանապարհորդութեան Ա. Հեղինէի մօր Մեծին Կոտուանդիանոսի յերտսաղէմ, ուր զտաւ Քրիստոսի ճշմարիտ խաչն եւ զերելիմանատեղին, նուիրական պարտաւորութիւն էր մէն մի բրիտանէի ճանապարհորդել յերկիրն սուբբ յացելութիւն այն տեղեաց, ուր կատարուել էին սուբբ Տնօքէնութիւնը եւ իբրեւ միակ հնար քաւելոյ զմեզս ու բանալոյ փրկութեան շալիզը: Հաղարացիր, որը Եօթներորդ զարում տիրապետեցին Պաղեստինոյ, հաւատացելոց պաշտամունքն չը խափանեցին: Երուսաղէմաց պատրիարքը եւ բրիտանացը կը վայելէին մի մեծ աղաստութիւն խրզմանաց: Արարացիր ուրախ էին այդ ուխտաւորութեանց վերայ, յորոց հանում էին իւրեանց մի-

մեծ բաժին: Մեծն կարողու դաշնադիր եղեւ Հարուն թէլիս Խէլիֆի ֆայի նետ, որ խոստացաւ պաշտպանել եւ նպաստել քրիստոնեայ ուխտաւորաց: Ամեն թէութիւն՝ ամեն աստիճանի անձինք տեարք եւ եպիսկոպոսունք պարզ քաղաքացիք եւ շնչականք երեւեն սակաւ խմբով, երբեմ բոյլ կը ծածէին դէպ յԱսիա առաջնորդող նահապարհներն: Ճշմարիտ Աստուածաբաշտութիւնն, Քրիժի համար սաստիկ մէրը, նորա չարչարանաց պատմութիւնն տակաւ կը մտանէին զգայուն սրտից մէջ եւ կազդէին ի նոսա խորհուրդ այցելու այն սրբանուէր վայրաց. ուր կոփել էին իւր ուրերք, հեղու զարտասուս ի վերայ կառափան, ուր Թափուել էր արիւնը ու քաւել իւրեան բոլոր մեղքը մտանելով ի ջուրս Յորդանանու:

Ուխտաւորաց շրիդութիւնն, նոցա զգեստոց եւ զինուց վերայ փալող ուսկին եւ արծանը կը զբուէին Արքը հրոսակաց ազանութիւնն, որք կասպատակէին ի Պաղեստին: Մի ուղեւորութեան մէջ յԵրուսաղէմ, Սիհքրուա Մայոնս բաղաքի եպիսկոպոսը, Գօնմիէ Բամբերկի եպիսկոպոսը, որոյ գեղեցկութիւնը հոչակուած էր ընդ ամենայն տեղիս, եւ այլ եպիսկոպոսունք, 7 000 անձինք կողովունեցան ու 5 000 հոգիք մատնուեցան ի կորուսու:

Եղիպտոսի Ֆաթիմայ Խէլիֆայր, որք անհուն գումարք ծեռք կը բերէին սուրբ երկիրը այցելոյ քրիստոնեայ ուխտաւորներից. սկսեցին երկիւղ կրել նոցա բազմութիւնից: Ալ-Հարմ Եղիպտոսի խէլիֆայն 4 009 ին կործանել տուաւ սուրբ գերեզմանասուն եկեղեցին, կառուցեալ ի սրբոյն Հեղինէէ: Այս եկեղեցիս վերանդրողունց 4 048 ամք Կոստանդին Մոնոմախ^{*)} կայսեր ծախիւք: Այն տասնամեայ միջոցում, որ Երւասդէմը Օրտօր հարստութեան իշխանութեան ներքոյ էր, Քրիստոնէից կրած հարատահարութիւնն անտանելի եղին: Սէլմուղեանք էին թող տուել զերուաղէմ Օրտօրի հարստութեան 4 086 ին: Եւրոպա լի եղեւ պապի դանգատանօր, որ

կը ծանուցանէր թէ Փրկչի տնօրէնութեանց վայրքը են ընդ իշխանութեամբ բարբարոսաց, քրիստոնեայր մատնուած նեղութեանց եւ նոցա սուրբ առարկայրը պղծուած այս զանգատքն ամբան յանախեցին, որ բոլոր Արեւմուաք հաւատարզ թէ մօտալուտ է աշխարհի գախճանը, բազմաթիւ գերդաստանք թողին իւրեանց հայրենիքը եւ կարւածքը ու գնացին սպասել սուրբ երկրում Քրիստոսի զալաւեան: Աւտուարաց արած նկարազրութիւնն թէ որպէս Փրկչի ծնած տեղը պղծուած էր Խալամներից, զրգեցին բընաւից ելանել ի պայքար ընդդէմ անհաւատից:

ԳԼ. Բ.

Եւաջին խաչապիւր-Ռէ-Ն.

Քրիստոր է^{*)} պապը օգուտ քաղելով այդ պարագայից սկսեց մտածել Երուսաղէմայ տիրապետութեան

(*) Զինի մահուան Աղէքսանդր Տ. պապի 1075 ին, հոչակաւոր Հիլէպիրան աւադ սարկաւագ կարդինալը միաման հաւահութեամբ ընտրուեց քահանայագետ Քրիստոր Է. անուամբ. որ է մամանակակից իւր համանուն Քրիստոր Վկայաչէր Հայոց Հայրապետին:

Այս արտարց կարգի անծը, որ Հոռվմայ եկեղեցւոյն վերանդրոգիչ կարէ համարուիլ, այն եկեղեցւոյն, որ միշտ կը նոնէր տիեզերական տիրապետութիւն ծեռք բերել եւ ոչ թէ միան զեկեղեցին անկախ առնել, այլ եւ նուանել բոլոր պետութիւններ պապականութեան լժի ենրքոյ, իրաւ որ մինչ իւր մանը նկրտից իւր տածած տիրապետական յատակագիծը յարդինս ածէլ: Պատմութիւնը կաւանդէ մեզ թէ որպէս Քրիստոր Է. Տէղինակը այդ յատակագիծի եւ իւր յաշորդը ի գումա սուրբն այդ մեծ ծնանորդի Քրիստոսի հարսի անկախութեան պատրուակաւ, որպէս ինըն Քրիստոր յայտնում է. * Մարդկի չեն ամասում Ասունոյ հարսին հետ գարուել որպէս անարդ սուրուկ, եւ մինչդեռ ի հանուր աշխարհ ամենաչափան կինը անկամ կարող է ազատարար ընտրել մի յարմար ամուսին, չնն թուղարում եկեղեցւոյն, որ է հարա Ասունոյ և մեր մայրը, միանալ իւր վեստայի ներսում այս պապերը հասան իւրեանց նպատակին շնորհի: Մետասաներորդ խաւար զարու, որ ընդունում էր պապին որպէս փոխանորդ Քրիստոսի եւ ներկայացուցիչ Աստուծոյ:

Այդու ամենայնի չենք կարող լը դրուանէ Գրիստոր Է. ին, որ իւր հաստատածութեամբ նզուց 4 074 ին ի Հառու կազմած մի ժողովում կղեւակոն ամուսնութիւնը, այդ եւս ուժէր իւր պատմառը, Ժ. Ժ. Ժ. զարուց Լատին կղերը, որ չեր բաւկանանում մի կնով, այլ նարմակալութիւնը կունենայ աշխարհականց մետ. վասն որոյ Գրիգորի յատակագիծն ներմակ էր այդ ամուսնութիւնը, զի նա կամնենում էր մի առանձին զա կազմել կղերը քաղորվին անկախ յաշխարհականաց. այդ կարգը եղծող կնողակը մնա աղղեցութիւն ունեցաւ Եւրոպից վերայ և յարունեց Գրիգորի մնա հանձարը: Մեռաւ այս պապի 25 Մայիսի 1085 ամի իւր յաշորդը սկի Վիկտոր Պ. որ քարոզեց մի արշուանք Ափիկիոց Արքաբացւց զէմ. այդ արշուանք մէջ Քըրիստոնեաց կոստուցին 400,000 Արքը: Վկասորի յաշորդը ուրախու Տ. 1088 ին, որոյ ժամանակ եղեւ խաչակրութիւնն

(*) Կոստանդին Թ. Մոնոմախ, որ ամուսնանարք Զօէ Կայուրւոյն նետ, հրատարակիւց կայսր Արեւելիսան իւրնակալութեան 4 042 ին, 42 ամ թագաւորեց պատառութիւն միշտ ի պատերազմանս. իւր կայսրութեան ժամանակ նուսիսոյ մնձ զուրսը անկամ կացրց նուսիսոյ եկեղեցին, Կիէփի մետրապօսիքը տէրութեան կղերի մնաւամ հստատելով. Կոստանդին մնուաւ 50 Նոյմերի 4 054 ամի:

վերայ. ինքն անձամբ ցանկանում էր պառխ կալ այդ արշաւանաց, բայց վաղամեռիկ լինելով իւր յաջորդաց ծգեց ի զլուխ տանել իւր տածած՝ դիտաւորութիւնըն:

Պետրոս ուն յԱմիէն քաղաքէ՝ Անապատական կոչցիսալ վանական կենացը հաւանելու պատճառաւ՝ վերադառնալով Երրուստիէմայ ու վատառութիւնից երեւաց 4094 ին Աւրքանտափ առջև, յանձնեց նմա պատրիարքից նամակ ու մի սրտաշարժ խանդաղաւուկան կերպին նկարագրեց քրիստոնէից կրած տառապանքը եւ վիշտքը. ապանովոյց նա եւ որ Քրիստոս երեւեցիլ էր իւրեան յանրջի. ու հրամայել էր կունել համայն քրիստոնէութիւնը յազատութիւն սրբոյ Գերեզմանին: Ուրքանտս քաջակերեց Թափառիկ բանատիկուեան բարեկաշտը ու պատուիրեց նա շըզել յԵտափա, ի Գաղղիա եւ ծանուցանել հանուրց Փրկչից ընդունած յանձնարարութիւնն: Սուրբ անապատականը մեծ յաջողութեամբ կատարեց իւր պաշտօնը, բանզի իւր ճարտարափութեան համրաւը եւ այն աստուածելէն ազդեցութիւնն, որով իլ էր, իւր համրաւի նույակին կարապետըն էին: Յամենայն տեղիս ընդունում էին զնա՛ որպէս առաքեալ Աստուծոյ, մանաւանդ, որ իւր արտաքին երեւոյն զօրախին էր իւր քարոզութեանց. անօթը, ծարաւը եւ նեղութիւնը ափուն էին նորա անձի վերայ նիհարութիւն: Բո կոտն եւ զիսամերկ, մարմինը ծածկեալ ցնցոտեօր, խաչ ի մեռին կը հեծանէր նա մի յուր աւանակ, բայց իւր Թնդախց ծամբը, իւր խորունկ աչերից կայծականման ցայտած նուրը մասնիցը էին իւր հանձարոյն: Ընդ ամենայն տեղիս թէ յեկեղեցիս, թէ ի փողոցս, ուր խոնաւել էր քաղաքութիւնը, կը քարոզէր այնպիսի յանկուցիչ եւ սրտանմիկ կերպիս, որ ծերք կը սրմային դէպ իւրեանց ժանդուած դէնքը ի պաշտպանութիւն սուրբ Խաչին:

Մի ընդհանուր Երկնային ազդեցութիւն պատեց Արեւմտեան ժողովրդոց, կը տեսանուէր Աստուծոյ կամքը յայտնող ակներեւ արտարին նշանը. Երբեմն մի նրեզին ճանապարհ կերեւէր Երկնակամարի վերայ, ուղղեալ դէպ յարեւելս, մերթ կը յայտնուէր յիթերս արենազոյն իմն: Բաց ի դոցանէ մի ժանտազործ ախտաժէտութիւն, որ կը Թագաւորէր յայնժամ նուիրական հուր անուամբ եւ որոյ անդութ նիրանաց բազումը զո՞ն կը լինէին, առաքուած էր յԱստուծոյ ու ի պատիժ այն դանդաղանաց, որով կերկսրտ-

ծգէին իւր նրամանիքը: Երկիւղածաւթեան չը խորհածը, բարեպաշտ խարէութիւն հնարից: Մի քահանայ տէսակ էր երկնից վերայ մի սուր. սցլ ուն մի ամրոց զալիշ զօրաց, երկու ծրառոր, յորոց մին դրանաւուրած էր խաչի, կը պայքարէին ընդ իրեարս, ըրին առնեան յաղթել էր: Զայն տարածուեց, որ մեծն կարուս յարութիւն էր առել ի գերեզմանէ լինել նրամանասար քրիստոսի զօրաց:

Աւրքանոս Բ. մի ժողով գումարեց ի քաղաքն Պէտանս 4095 ին Մարտ ամսում, այնքան մեծ էր գամարձակաց խումբը, զոր հարկ եղեւ ի գաշտի հաստատել ժողովն, 5000 ասպետք, 50,000 աշխարհականք ներկայ էին հանդէսին, ի թիւս որոց եւ Կ. Պօլայ կայսեր զեսպանին, որը եկել էին ավերսել օդնութիւն ընդդէմ Տաճկաց: Պապի յուզիչ եւ բուռն նառը յարտասուս շարժեց համդիսականքը ու յորպէ երդուեցան զնալ ի մարտ ընդդէմ անհաւատից: Ուկայն քահանայապետը կամենալով աւելի յուզել արդէն զրգուեալ սրտերը, ի 48 Նոյեմբերի 4095 մի երկրորդ ժողով կազմեց ի Գաղղիա ի քաղաքն Գէրմանն, որ տեւեց մինչ ի 28ը մի եւ նոյն ամսոյ: Պետրոս անապատականը, իւր յառաջնմեացը ներկայ էր. 258 արքափսկոպոսը, աւելի քան գերեր հարիւր արքայ եւ յորպէ իշխանք կը գտանուէին անդ. քահանայապետը այնպիսի սրտաշարժ եւ աղէխարշ օրինակօր նկարագրեց սուրբ Տնօրէնութեանց տեղեաց պղծուիրը, քրիստոնէից Ականքը, որ ամենեթին արդէն ապաժոյժ ժիւրերան աղաղակեցին «Աստուած կամի, Աստուած կամի»: Պապը տարով ամենեցուն արձակումն՝ հրամացեց որ այդ սուրբ արշաւանաց մասնակիցողը կրէն մի խաչ իւրեանց զգեստուց վերայ — այս է ծաղումն խաչակիր անուան — ապա անուանելով իւր շէպայ (տէզապահ) եւ հրամանասար զօրաց զէմար նպիկուսու Պինի, կապեց նորա աջ ուսին մի կարմրերանդ խաչ: Զօրաց չուն՝ հշանակուեց Թզուտոս սումսւան 4096 ամի:

(1) Դրիգոր Է. պապից տառած պապերը ի սովորութեան չէին գետպանը առաքել, այս պապ հաստատեց Ազգաներ, որոց պաշտօնն էր այցելու բնոր գաւառը եւ իհազօր իրաւամք վճռել, քննել, զատել, ափանողու որուարիք: Ազգազաւում Ազգաքը ցան աստիճան գատթարացաւ, որ զօրէն վեճապետի կաւերէին, կը ընդէին եկեղեցիքը, եւ ուսնկոյն ասնենավարդպայմանը իրաւունքը, ամենայն սեսակ անզթութիւնը կը զօրէին:

Գրեթէ երկու դար տեւեց Քէլքմնն ժողովի աղջեցութիւնն ի Գաղղիոյ, յԱնգղիոյ, յԱտաղիոյ նա եւ ի Հիւսիսոյ դուրս եկին հոյլ հոյլ խաչակրաց ճամբարք: Հաշուել են որ մինչ 7 միլիոն անծինք խուճապեցին դէպ յԱսիա, պատմառ որ՝ խոստացել էր եկեղեցին արձակումն բոլոր մեղաց եւ նողացողութիւն նոցա ընտանեաց, որոց եւ այրեաց: Եթէ մի երկնային վարձասրութեան յոյսը զօրութիւն չունենար աղջել ի նոսա մի երկար ու աղետաբեր արշաւանք, սակայն մանծիր պարտատեարց նրեսէն ինոյս տարս եւ յՍուսիս եւ յԵպագայ բախու որոնելու առթիթը շատ զօրեղ էին: Շինականք, որոց վիճակն կարի իմն տաղառուկ էր այն բարբարոսութեան ժամանակ, կամօր եւ ուրախութեամբ կը թողէին իւրեանց արօրը ի հետամտութիւն մի այնպիսի ազատութեան, զոր չէր մարթ զտանել ի հայրենիս իւրեանց:

(Ծ-Դ-Ն-Հ-Բ-Ը)

Թ. Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆՑ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՊՍԱԿՆԵՐ.

(Ծ-Դ-Ն-Հ-Բ-Ը Հ-Ա-Յ-Ռ-Ռ)

Եւր կեանքը բաւական ժամանակ բաշրեաղդութեամբ անցնելէն յետոյ, յանկարծ փոխուեցաւ Պ. Վ. եժեօյին գործերուն հանգամանքը: Ըսեւթրին անյաջող ընթացքը, անակնկալ սնանկութիւնը քիչ ժամանակի մէջ քանդեցին զնա: Կա չկարողացաւ տանել այս սասափի հարուածին: Կա մեռաւ, և նորա կինը մինակ մնաց աշխարհիս մէջ չորս հաս որբերով:

Տիկին Վ. եժեօն կամենալով պահպառ իւր զաւակաց աղնիւ անունը, որպէս իւր բոլոր իրաւունքներէն՝ նոյնպէս և իւր ամուսնոյն առեւտրական անյաջող ելից

վերաբերեալ պատճառների հետազօտութիւններէն հրաժարեցաւ, որով զեռ ևս օգուտ քաղել կկարենար, — և այս կերպով ընկաւ վերջին չքաւորութեան մէջ:

Եւ սակայն չկորոյց նա իւր ոգուոյն անվեհերութիւնը, իւր որդւոցմէ մէկը — Ճան՝ իւր մօտն էր, միւս մեծերը լաւ ոռջիկներով պաշտպաններ զտած էին: Որբեարի Վ. եժեօն թէ և իւր ձեռաց աշխատութեամբը հազիւ հաղ կհայթայթէր զաւուրն պարէն, բայց հոգեկան վիշտն, և կարեսը պիտոյից պակասութիւնքը ըստ պառեցին նորա ուժը, որով և հիւանդացաւ:

«Բանդալիայի Տէփառթամէնթին եւ պարզուն Պ. Ոէռ, և (Notre-Dame-des-Neiges) անուաննեալ եկեղեցւոյն» ծխատէր երէցն Պ. Եզկւառ շարժելով այդ կնոջ այնպիսի խղճալի դրութենէն, տեղաւորցու ցին Ճանը մի դարոցի մէջ, և սակաւինչ օգնեցին մօրը: Բայց անբազդ կնոջ տանջանքը օրէ ցօր կաւելնար, նորա ուողջութիւնը սակաւ առ սակաւ նուազելով բոլորովին խանգարեցաւ անընդհատ աշխատառութենից, և բժշկին նշանակած դեղորայք ևս նորա համար շատ թանկ էր: Երկոքին պաշտպանք վճռեցին վերջապէս այս խեղճ կնիկը, առողջութեան պայմաններուն ամենակարեսը հսկացողութեան համար, տեղաւորցնել զնա հասարակաց հիւանդանոցը, գոնէ այնքան ժամանակ՝ մինչև որ Ճանը, որոյ ուսումնառութեան մէջ գերազանց յառաջադիմութիւնը կպատրաստէր փառաւոր վեճակ մի, կարող լինի ինքն պահպաննել և անդորրացնել զնա: